

TÜRK ÇİNİ SANATININ GÜNÜMÜZ TAKI TASARIMINA UYGULANABİLİRLİĞİ: SAÇ TOKASI ÖRNEĞİ

Mine ERDEM*

Özet

Geleneksel Türk Sanatları içerisinde ayrı bir öneme sahip olan çini sanatı geçmişte iki şekilde uygulanmıştır. Birincisi; mimaride duvarları kaplamak için yüzeyleri bezenmiş panolar halinde (kaşi), ikincisi ise; vazo, kandil, sürahi tabak gibi (evani) çeşitli formlarda taşınabilir gündelik eşyaları süslemek için tercih edilmiştir. Zengin tasarım ve kompozisyonlara sahip olan bu eserler daima günümüz çini uygulayıcılarına ilham kaynağı olmuştur. Takılar ise eski çağlardan beri özellikle kadınların hayatında bazen statü göstergesi, bazen de süs unsuru olarak her zaman yer almıştır. Geçmişte fildişi, kemik, doğal taşlar ve çeşitli madenler ile yapılan takılar bulunmasına rağmen çini sanatının takılara uygulandığını gösteren bir örnek ile karşılaşılmamıştır. Günümüzde ise çini sanatı çoğunlukla; kolye, küpe, yüzük, bileklik gibi takılar üzerinde denenmiş fakat şimdiye kadar çini, toka tasarımları açısından ele alınmamıştır. Bu nedenle gündelik kullanıma yönelik geleneksel yöntemler ile hazırlanan saç tokaları araştırma konusu olarak belirlenmiştir. Hediyeelik ve fonksiyonel amaçlı kullanılacak şekilde hazırlanan saç tokaları çini çamurundan yapılmış ve çeşitli uygulamalar elde edilmiştir. Toplamda elli adet yapılan saç tokalarından seçilen örneklerin uygulama aşamaları bu çalışmada gösterilmiştir. Günlük hayatın bir parçası olabilecek şekilde hazırlanan çini saç tokaları, takı tasarımlarında kullanılacak yeni uygulamalara örnek oluşturması için hazırlanmış küçük, renkli ve kişiye özel tasarlanabilen objelerdir. Sonuç olarak bu çalışmada çini çamurundan yapılmış olan saç tokaları ile Türk çini sanatına yeni tasarımlar ve uygulama alanlarının kazandırılması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler; Çini, Sanat, Toka, Süsleme, Motif.

APPLICABILITY OF TURKISH TILE ART ON TODAY'S JEWELLERY DESIGN: HAIR CLIP SAMPLE

Abstract

Tile art, posing a special importance among traditional Turkish Arts, were applied in two ways in the past. The first one was applied in the form of panels (kaşi), surfaces of which were decorated to cover the walls in architecture and the second was preferred as decorations of everyday items in various forms such vases, oil lamps and jug plates (evani). With their rich designs and compositions, these works have always been an inspiration for today's tile practitioners. Jewellery, on the other hand, has always been used as a status indicator and sometimes as an ornament in women's lives since ancient times. Although there existed jewellery made of ivory, bone, natural stones and various mines in the past, no examples showing that tile art has ever been applied to jewellery have been

* Arş. Gör. Dr., Selçuk Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Geleneksel Türk Sanatları Bölümü, mina_rdm@hotmail.com

encountered. Hence, hairpins prepared with traditional methods for daily use have been identified as the subject of this research. The hairpins, which are prepared as gift and functional purposes, are made of tile clay and various applications have been obtained. The application stages of the samples selected from fifty hairpins in total are shown in this research. Tile hairpins, which are prepared to be a part of daily life, are small, colourful and custom designed objects designed to set an example for new applications that can be used in jewellery designs. In conclusion, the aim of this study is to bring in new designs and application areas to Turkish tile art with hairpins made of tile clay.

Keywords: Tile, Art, Hairpin, Ornament, Motif.

Giriş

Çini, kilden yapılan pişmiş levhaların bir yüzeyinin çiçek resimleri ile bezenerek sırlanmasıdır (Anonim, 1970, s. 268). Türk sanatı tarihinde çini sanatı mimari iç ve dış duvar kaplamalarında, tabak, testi, vazo ve süs eşyalarının yapımında kullanılmaktadır. Günümüzde de çini sanatı geleneksel yöntemlerle uygulanmaya devam etmektedir. Çini çamurundan yapılan bu uygulamaları farklı sanat alanlarına taşıyabilmek ve yeni uygulamalar elde edebilmek amacıyla bu araştırmada çini saç tokaları yapılmıştır. Çini sanatıyla ilgili bilimsel kaynaklarda, çini çamurundan yapılmış saç tokalarıyla ilgili bilgi elde edilememiştir. Ayrıca çini sanatı tarihinde görsellerinin sunulabileceği saç tokaları da belirlenememiştir. Bu nedenle araştırmada geçmişten günümüze ulaşabilen saç tokaları ve malzemeleri hakkında elde edilen bilgilerin sunulmasıyla devam edilmiştir.

Takılar; “*metal, altın, gümüş, çeşitli taşlar, tahta, cam, seramik, toprak, kemik, fildişi, deri vb. gibi maddelerden yapılan insanların baş, kulak, burun, dudak, boyun, gövde, kol, parmak, bel ve ayak bileği gibi vücudun belirli bölümlerine taktıkları süs eşyalarıdır*” (Sevim ve Yeşilmen, 2014, s. 93). Bazı takıların ilk örnekleri kemik ve hayvan kabuklarından yapılmıştır. Sonraları fil, mamut ve gergedan dişlerinden üretilmeye devam edilmiştir. Anadolu’da seramik öncesi dönem temsil eden Diyarbakır-Çayönü ve Malatya-Caferhöyük’de yapılan kazılarda hayvan kabuğu, doğal cam, taş ve malahitten (parlak yeşil bir mineral) yapılmış süs eşyaları ile Neolitik dönem merkezlerinden Çatalhöyük’de çeşitli renklerdeki taşlardan yapılan takılar belirlenmiştir (Daşçı, 2016, s. 2).

Saç tokası; “*kadınların saçlarını tutturmaya yarayan kimi zamanda süs olarak kullanılan nesnelere*” şeklinde tanımlanmaktadır (Anonim, 1986, s. 11577). Tarihi çağlarda başa takılan ürünlerin genellikle; saç iğneleri, diademler ve taçlar olduğu konuyla ilgili kaynaklardan anlaşılmaktadır (Türe, 2011, s. 201). Arkeolojik kazı araştırmaları neticesinde bulunan saç tokalarının varlığı da bunu doğrular niteliktedir. Van-Dilkava Höyüğü kazılarında demir çağına ait olduğu belirlenen mezarlık alanında IV.1(88) nolu urnenin içerisinde iki adet saç iğnesi ele geçirildiği belirtilmektedir (Çilingiroğlu, 1990, s. 250). Urartu dönemine ait iğne başı süslerinde ise en sevilen motif haşhaş kozasıdır (Resim 1). Hayvan figürü olarak boğa, aslan ve stilize edilen kuşlara da rastlanılmaktadır (Türe, 2011, s. 138).

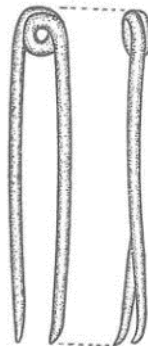
Resim1: Van Müzesi, altın iğne başı, M.Ö. 8.yy. Yaprak çelengi üzerinde üç kekliğin göğüs ve başlarıyla yapılmıştır. (Türe, 2011, s. 138).

Sinop-Dikmen Nekropolü kazılarındaki mezarlık alanında Roma ve Bizans dönemine ait insan gömüleri ortaya çıkarılmıştır. Gömü hediyesi olarak mezarlara gömülen eşyalarla beraber kemikten yapılmış saç iğneleri de bulunmuştur (Koroğlu ve Vural, 2016, s. 1). Bu saç iğneleri 30 bin yıllık kültür içerisinde dinsel, modasal, estetik farklılıklar ve değişik malzemeler ile günümüze kadar ulaşabilmiş tarihi eserlerimizdendir (Resim 2), (Arslan, 2013, s. 62).

Resim 2: Altın saç iğnesi, Arkaik Dönem, M.Ö. 6.y.y. Doğu Yunan, 171.Galeri, Metropolitan Müzesi. (Arslan, 2013, s. 62).

Kastamonu Devrekani İlçesi Kulaksızlar Barajı alanında yapılan kazılar neticesinde bulunan kalıntılardan bu bölgenin M.Ö. I. binde yoğun olarak kullanıldığı belirlenmiş ve bölgede saç iğnesi bulunmuştur. Toka; tunç bir telin büküm yerinden spiral oluşturacak şekilde kıvrılmasıyla yapılmıştır (Resim 3), (Bilgen, 1999, s. 283).

Resim 3: Saç Tokası (Bilgen, 1999, s. 291)

Çatalhöyük'te 2012 yılında yapılan kazı araştırmaları sonucunda Kuzey koruganında 8 adet mezar ortaya çıkartılmıştır. Bu mezarlardan birinde yetişkin bir kadına ait kemikten yapılmış saç tokası ele geçirilmiştir (Tung, 2012, s. 10-11).

Çini Sanatından Saç Tokları:

Konuyla ilgili kaynak araştırmaları neticesinde geçmişten günümüze, kadınların kullanmakta olduğu saç tokalarının farklı malzeme ve formlardan oluştuğu anlaşılmaktadır. Günümüzde ise bu çeşitlilik daha da artmıştır. Ancak günümüzde yapılan saç tokaları çoğunlukla tel, metal, altın, gümüş, lastik vs. gibi malzemelerden üretilmektedir. Bu nedenle takı tasarımına gerek malzeme gerek uygulama yönünden farklılık kazandırabilmek ve çini sanatının zenginliğini gösterebilmek için çini çamurundan saç tokaları yapılmıştır. Bu sayede Anadolu'nun kültürel değerlerinden olan çini sanatına yeni bir uygulama ile farklı bir kullanım alanı kazandırılmıştır.

Günlük hayatta bayanların kolaylıkla kullanabileceği şekilde tasarlanmış olan çini saç tokalarından toplamda elli adet yapılmıştır. Üretilmiş olan saç tokalarından benzer form veya süslemeye sahip olanların görselleri araştırmada kullanılmamıştır.

Uygulamalar:

Çini çamurları plaka şeklinde açılarak istenilen form ve ebatlarda kesilmiştir. Kesilen çini plakaların ebatları 8 ile 3 cm arasında değişkenlik göstermektedir. Ayrıca çini plakaların fazla kalın olmaması, kenar kısımlarının girintili çıkıntılı olmaması kullanılabilirlik açısından önem taşımaktadır. Yüzeylerini süslemek için ise çini sanatında kullanılan ve Klasik Osmanlı dönemi çinilerinde örnekleri görülen; lale, karanfil, sümbül, figür, penç, rûmî, çintemani, hatâyî, ağaç, bulut, enginar gibi çeşitli motifler uygulanmıştır. Bu motiflerden esinlenilerek yapılan bazı tasarımlarda geleneksel çini desenlerinin dışına çıkılarak daha özgün çalışmalar da elde edilmiştir. Uygulama 14'te görülen balık figürlü saç tokası buna örnek teşkil etmektedir.

Motifler çini plaka üzerine kömür tozu ile aktarıldıktan sonra fırça yardımıyla siyah veya mavi renkle tahrirleri çekilir. Böylece motiflerin ana hatları oluşturulur. Motiflerin içi ve bazen çini plakanın tüm yüzeyi Osmanlı döneminde yaygın kullanılmış olan; sır altı mavi beyaz, kabarik kırmızı, yeşil ve yeşilin tonları, kobalt gibi sır altı fırça dekor tekniği ile renklendirilir (Resim 4).

Resim 4: Çini çamuru üzerine motif uygulamaları ve fırınlanmadan önceki görünümüleri

Çini parçaların yüzeyleri fırça yardımıyla boyandıktan sonra şeffaf sır (aldırma yöntemiyle) ince bir tabaka halinde kaplanır ve 930°C'de elektrikli fırında pişirilir. Sır pişiriminin ardından çini plakaların arkasına saça takılması için metal klips ve lastik gibi gerekli malzemeler (Resim 5) pattrax

(hızlı yapıştırıcı) ile yapıştırılarak kullanıma hazır hale getirilir. Uygulamada kullanılmış olan bu malzemelerin yanında isteğe göre, tel toka, taç gibi farklı aparatlarda tercih edilebilir.

Resim 5: Çini saç tokalarının kullanılabilir olması için arka yüzeylerine uygulanan malzemeler

Araştırma kapsamında yapılan çini saç tokaları aşağıda uygulamalar (Uygulama 1-16) başlığı altında görselleriyle birlikte ele alınmıştır.

Uygulama 1-4: Lale motifli saç tokaları

Uygulama 1

Uygulama 2

Uygulama 3

Uygulama 4

Uygulama 5-8: Penç motifli saç tokaları

Uygulama 5

Uygulama 6

Uygulama 7

Uygulama 8

Uygulama 9-12: Bitkisel motifli saç tokaları

Uygulama 9

Uygulama 10

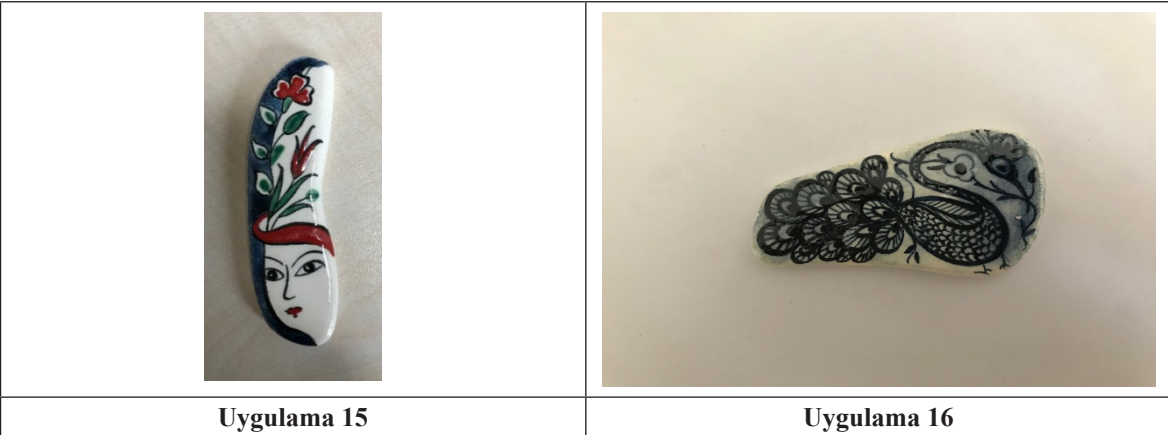
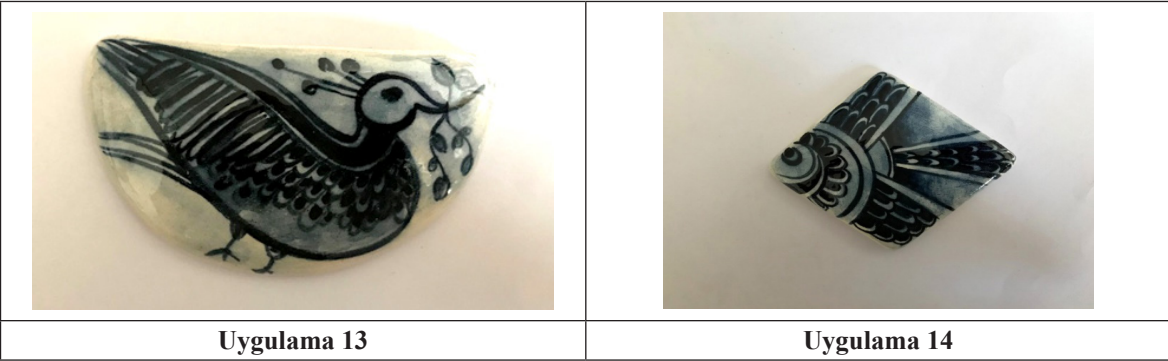

Uygulama 11

Uygulama 12

Uygulama 13-16: Figür motifli saç tokaları

Uygulamaların Model Üzerinde Görünümü;

Araştırmanın bu bölümünde çini çamurundan yapılan saç tokaları model üzerinde gösterilmiştir. Böylece kullanılabilir oldukları ve estetik güzellikleri daha rahat anlaşılacaktır (Uygulama 17-24).

Uygulama 17

Uygulama 18

Uygulama 19

Uygulama 20

Uygulama 21

Uygulama 22

Uygulama 23

Uygulama 24

Sonuç

Geçmişten günümüze toprak şekillendirildikten sonra ateşte pişirilerek kullanılabilir ürünler haline getirilmiştir. Böylece topraktan yapılan eserlerin sayısı gün geçtikçe artmıştır. Türk çini sanatı tarihine bakıldığında çini eserlerin; mimaride, gündelik ürünlerde ve sanat objeleri olarak kullanılabilirdiği görülmektedir. Ancak insanların özellikle de bayanların süs eşyası olarak günlük yaşamda toka gibi üzerlerinde taşıyabilecekleri ve kişiye özel hazırlanmış çini objeler gerek tarihi eserlerde gerekse günümüz uygulamalarında sınırlı kalmaktadır. Çini çamuru ile farklı form ve bezemeye sahip çeşitli takılar tasarlamak ve estetik objeler ortaya çıkartmak mümkündür. Bu araştırmada uygulama olarak yapılan saç tokaları buna örnek teşkil etmektedir. Plaka yöntemiyle şekillendirilen saç tokalarının çini sanatı tarihindeki örnekleri belirlenememiştir. Bu nedenle saç tokaları için seçmiş olduğumuz formlar takı sanatında var olan uygulamalardan esinlenilerek oluşturulmuştur. Ayrıca kullanırken rahatsız etmemesi için girintili çıkıntılı formlar tercih edilmemiş, çamur kalınlığının ince olmasına özen gösterilmiştir. Saç tokalarının yüzey süslemelerinde ise Klasik Osmanlı döneminde

kullanılmış olan çini motifleri örnek alınmıştır. Bazı saç tokalarının yüzeylerine çini motiflerinden esinlenilerek yapılan daha özgün çalışmalar da uygulanmıştır. Bu geleneksel Türk çini sanatının sahip olduğu zenginliğin yansımasıdır. Çini çamurundan yapılan saç tokaları çini sanatının sadece mimari ve gündelik (tabak, vazo, karo vs. gibi) ürünlerle sınırlanmadığını, takı tasarımı gibi farklı alanlara da rahatlıkla uygulanabileceğini göstermektedir. Endüstriyel tasarımlar olarak da üretilebilecek olan bu tarz uygulamaların turistik amaçlı hediyelik eşya tasarımları kapsamında değerlendirilerek yaygınlaştırılması ve üretiminin yapılması ön görülmektedir. Bu sayede hem ülke ekonomisine hem de Geleneksel Türk çini sanatının tanıtılmasına katkı sağlanacağı düşünülmektedir.

Kaynaklar

- Anonim, (1970). “Çini”. *Meydan Larousse Büyük Lugat ve Ansiklopedi*. Cilt:3. İstanbul: Meydan Yayınevi, 268
- Anonim, (1986). *Büyük Larousse Sözlük ve İslam Ansiklopedisi*. Cilt: 22. İstanbul: Milliyet Gazetecilik Yayınları.
- Arslan, M. (2013). *Antik Anadolu Medeniyeti Frigya (Phrygia) Uygarlığı Takıları ve Motiflerinin Tekstil Deseni Olarak Kullanılması*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tekstil ve Moda Tasarım Bölümü.
- Bilgen, N. (1999). “Kastamonu Kınık Kazısı 1994-1995, Metalürjik Buluntuları”. *Anadolu Araştırmalar*, Sayı:15. İstanbul, 269-293.
- Çilingiroğlu, A. (1990). ”Van-Dilkaya Höyüğü Kazıları, 1988”. *XI. Kazı Sonuçları Toplantısı*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 247-254.
- Daşçı, P. (2016). “Geçmişten Günümüze Süstaşı İşlemciliği ve Lidya”. *Lidya “Altın Ülke” Uluslararası Katılımlı Altın, Gemoloji ve Kuyumculuk Sempozyumu 9-10-11 Ekim 2015*. Manisa: Salihli Belediyesi Kültür Yayınları, 1-5.
- Koroğlu, G. ve Vural, H. (2016). ”Sinop-Dikmen Nekropolü Kazılarında Ortaya Çıkarılan Geç Roma-Bizans Dönemi Takıları”. *Sakarya: XX. Uluslararası Ortaçağ Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu*.
- Tung, B. (2012). “Kuzey Alanı Kazıları”. *Çatalhöyük 2012 Kazı Raporu Çatalhöyük Araştırma Projesi*, 4-10.
- Türe, A. (2011). *Dünya Kuyumculuk Tarihi I, Eski Çağlardan Ortaçağa*, İstanbul: Kuyumcular Odası Yayınları.
- Sevim, S. ve Yeşilmen, N. (2014). “Atık Seramiklerin Takı Tasarımında Kullanılması”. *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, Sayı:33, 91-108.